

YABANCI MAHKEME KARARLARININ İCRASI ve DEVLETLERİN YARGI BAĞIŞIKLIĞI

Enforcement of Foreign Court Decisions
and Judicial Immunity of States

Prof. Dr. Füsun ARSAVA*

ÖZET

Yabancı mahkeme kararları ulusal kamu düzenini (ordre public) ihlâl ettikleri takdirde hukuka aykırı oldukları gerekçesi ile tanınmamakta ve icra edilmemektedir. Bunun anlamı her hukuka aykırılığın değil, ulusal kamu düzenini (ordre public) ihlâl eden önemli hukuk ihlâllerinin yabancı mahkeme kararlarının tanınmamasına yol açmasıdır.

I.Dünya savaşına kadar devletlerin uygulaması devletlere gerek egemenlik tasarrufları için, gerekse egemenlik dışı tasarruflar için sınırsız bağışıklık tanınması şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak egemenlik tasarrufları ve egemenlik dışı tasarrufları arasındaki fark zaman içinde devletlerin bağışıklığının artık sınırsız bir uluslararası hukuk kuralı olarak görülemeyeceği anlayışına yol açmıştır. Sınırlı bağışıklık anlayışı bugün gerek BM Devletlerin Bağışıklığı Konvansiyonunda, gerekse kimi ulusal kanunlarda benimsenmiştir. Uluslararası teamül hukukundaki bağışıklık anlayışı gelişmeye devam etmektedir. Egemenlik tasarruflarının tam bir bağışıklıktan istifade etmesi ve yargısal iddialardan istisna edilmesi yargı bağışıklığına ilişkin normların uluslararası hukukta ordre public ve ius cogens karakteri tartışmalarını gündeme getirmektedir.

Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 53.maddesi muvacesinde uluslararası hukukun ius cogens karakterli normlarını ihlâl eden mahkeme kararlarının tanınmaması olasılığı ışığında makalede bir taraftan devletlerin yargı bağışıklığına ilişkin uluslararası hukuk normlarının ius cogens karakteri, diğer taraftan da bu normların ordre public karakteri değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: ius cogens normlar, ordre public, acta iure imperii, acta iure gestonis, exterritorialite prensibi

ABSTRACT:

If the foreign court decisions breach the national ordre public, in this case they are not recognized and executed by the reason of contradiction of law. It means, not

* Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

every type of contradiction of law cause this non-recognition and non-execution; but important contradictions of law which breach the national ordre public cause this result.

Until the first world war, states implementation was in the direction of recognizing limitless immunity to states for both their sovereignty and extra-sovereignty disposals. However as the time went by, the difference between sovereignty and extra-sovereignty disposals shows that, immunity of states cannot be seen as a limitless international law rule any more. Today, concept of limited immunity is adopted by UN Convention on Immunity of States and some national codes. Immunity view of international common law improves continuously. Utilization of sovereignty disposals from exact immunity and exclusion of sovereignty disposals from exact judicial claims immunity bring into question of discussions about order public and ius cogens characters of norms related to judicial immunity in international law.

In this article, the ius cogens character of international norms which are related with the judicial immunity of states on one hand and ordre public character of these norms on the other hand are examined in the view of possibility of non-recognition of court decisions which breach the ius cogens character norms of international law, in the light of Art. 53 of “Vienna Convention on the Law of Treaties”.

Key Words: Jus cogens norms, ordre public, acta iure imperii, acta iure gestonis, principle of extraterritoriality

2

Giriş

Yabancı mahkeme kararlarının icrası Alman hukukunda ve Avrupa hukukunda lâfzen farklı düzenlense de, büyük ölçüde içerikleri aynı olan ve aynı etkiyi doğuran çekince konusudur¹. Alman usul kanununun (ZPO) §328, 1.fıkra. Nr.4'üne göre Alman hukukunun temel prensipleriyle açık olarak bağdaşmayan, özellikle temel haklarla bağdaşmayan, yabancı mahkeme kararları tanınmaz. Mahkemelerin yetkileri ve hukuki ve ticari nitelikli mahkeme kararlarının tanınması ve icrası hakkındaki 44/2001 sayılı AB Konsey tüzüğü'nün 34.maddesinde (EuGGVO) Mahkeme kararının kararın geçerliliğinin iddia edildiği ülkenin kamu düzenine (ordre public) açıkça ters düşmesi durumunda tanınmayacağı öngörülmektedir.

AB Konsey tüzüğü'nün 35.maddesi muvacehesinde nezdinde mahkeme kararının icrası talep edilen ulusal mahkemenin yabancı mahkeme kararlarını denetleme yetkisine sahip olmadığı kabul edilmektedir. AB

¹ [Christian.Völker](#), Zur Dogmatik des ordre public, 1998

Konsey tüzüğü idari yargı kararları bakımından değil, sadece hukuki ve ticari yargı kararları bakımından uygulanmaktadır². Madde hükmünde savaş suçları nedeniyle açılan davaların savaş suçlarının egemenlik tasarrufu karakteri nedeni ile idari yargı konusu oluşturmasından hareketle bu bağlamda verilen kararların AB tüzüğüne göre icra edilmesinin mümkün olmadığı kabul edilerek idari mahkemede karara bağlanacağı kabul edilmektedir³. Bu çerçevede yabancı mahkeme kararlarının anayasa hukuk düzenine uygun olması kuralı idare hukukuna ilişkin yabancı mahkeme kararları için de geçerli kabul edilmektedir.

Gerek ulusal usul kanunları, gerekse AB Konsey tüzüğü bu bağlamda klâsik olarak ordre public olarak nitelenen hususlara atıfta bulunmaktadır; ilgili ulusal yasama organı için vazgeçilmez standart oluşturan hukukî ve ahlâkî değerler ve bunlar arasında adalet yaklaşımı ordre public'in kapsamını belirlemektedir. Ordre public yabancı mahkeme kararlarının tanınması çerçevesinde ulusal hukuk kültürünün aşılmasını asgari standardı olarak tanımlanmaktadır. Ordre public erişilen hukuk devleti düzeyinin korunması için çekince düzenlemesi görünümü ile yabancı mahkeme kararlarına karşı denetim ve eleme fonksiyonu görevi görmektedir.

Ulusal usul kanunlarının ve AB Konsey tüzüğünün lâfızlarının farklı olması ordre public kavramı muvacehesinde farklı denetim standartlarının uygulanmasına yol açmamaktadır. AB Konsey tüzüğünün 34.madde, 1 bendinde esas alınan kamu düzeni önemli ölçüde ulusal usul hukuku düzenlemelerinin önemli temel prensipleriyle örtüşmektedir. AB tüzüğünün selef düzenlemesi olan EuGVÜ'nün geçerli olduğu 30 yılda sadece iki davada verilen karar EuGVÜ'nün 27.maddesinin ihlâli nedeniyle tanınmamıştır⁴. Bu çerçevede önemli olan husus yabancı mahkeme kararının ulusal hukukun adalet anlayışına uygun düşmesidir. Yabancı mahkeme kararlarının ordre public çerçevesinde denetimi ulusal mahkemeye temyiz mahkemesi yahut revizyon mahkemesi statüsü kazandırmamaktadır. Ulusal mahkeme ve yabancı mahkeme kararları arasında farklı değerlendirmeler, yorumlar olabilir. Yabancı mahkeme

² AB Konsey Tüzüğü md.1, fıkra1, cümle 1 ve 2

³ ATAD 15.2.2007 tarihli Lechouritou u.a./Bundesrepublik Deutschland, Rs.C-292/05, Slg.2007, I-1519 davasında silahlı kuvvetlerin tasarrufları nedeniyle açılan davaların tüzüğün kapsamına girmediğine karar vermiştir

⁴ BGH'un 16.9.1993 tarihli kararı için: bknz.: NJW 1993, s.3269 vd.; BGH'un 26.9.2000 tarihli kararı için bknz.: NJW 2000, s.3289 vd.

kararları ile ihlâl edilmesi kabul edilmeyen prensipler temel değer yargılarına ilişkindir.

1972 tarihli devletlerin bağımsızlığı hakkındaki Avrupa Sözleşmesi⁵ bağımsızlık sınırlamasını egemenlik tasarruflarına da genişletmektedir; bununla beraber sözleşmenin 23.maddesi sözleşme tarafı devletlerin mal varlıklarına karşı yazılı bir form içinde açıkça rıza gösterilmedikçe genel bir icra yasağı öngörmektedir. Devlete karşı birey haklarının sınırlanması sözleşme tarafı devletlerin kendilerine karşı verilen mahkeme kararlarının gereğini yerine getirecekleri varsayımına istinat ettirilmiştir. Bu durum söz konusu sözleşmenin 20.maddesinde öngörülen “tüm devletler, kendileri hakkında hukuka uygun olarak verilen kararların gereğini yapmakla mükelleftir” hükmü ile teyit olmaktadır. Geimer 23.maddede öngörülen düzenlemenin DH teamülüne uymadığını, DH teamül hukukunun böyle bir genel icra yasağı öngörmediğine dikkat çekmektedir⁶. Sözleşmenin kendisi 24. ve 26.maddelerde öngörüldüğü üzere sözleşme devletlerinin Avusturya ve Kıbrıs Cumhuriyeti dışında tüm üye devletlerin yaptığı gibi söz konusu icra rejimini devre dışı bırakma olasılığını kabul etmiştir.

4 Hukuka aykırı yabancı mahkeme kararları Alman ordre public’ini ihlâl ettiği gerekçesiyle tanınmamakta ve icra edilmemektedir. Bu sonuç gerek GG 25.madde, gerekse Alman Hukuk Usul Kanununun §328, madde 1, fıkra 1 hükümlerinden istihraç edilmektedir. Yabancı bir mahkeme kararının tanınmaması DH’na yahut Alman hukukunun temel prensiplerine aykırılıktan ileri gelebilir. Bunun anlamı her hukuka aykırılığın değil Alman ordre public’ini ihlâl eden önemli hukuk ihlallerinin yabancı mahkeme kararlarının tanınmamasına yol açmasıdır. DH’nun genel ilkelerini ihlâl eden yabancı mahkeme kararlarının tanınmaması GG 25.madde hükmüne uygundur. R.Geimer’e göre uluslararası teamül hukuku yargı bağımsızlığı öngören kuralların ihlâli sonucu verilen mahkeme kararlarının tanınmasını yasaklamaktadır⁷. Ancak Geimer’in görüşünün aksine Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 53.maddesine göre böyle bir yasağın sadece ius cogens karakterli normların ihlâli halinde kabul edilmesi mümkündür.

⁵ Sözleşme 11 Haziran 1976’da yürürlüğe girmiştir. Sözleşme Belçika, Federal Almanya, İngiltere, Lüksemburg, Hollanda, Avusturya, İsveç ve Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından onaylanmıştır

⁶ Reinhold Geimer, Anerkennung ausländische Entscheidungen in Deutschland, München 1995, s.57

⁷ Reinhold Geimer, §328 ZPO, bkzn.: Richard Zöllner (Hrsg.), Zivilprozessordnung, Köln, s.956, Rz.6

Devletlerin bağımsızlığına ilişkin düzenlemeler DH'nun emredici karakterli normlarına dahil değildir⁸. Yabancı mahkeme kararlarının her hukuk ihlâli verilen kararın tanınmaması sonucunu doğurmaz. OLG Frankfurt am Main'ın 1980 tarihli kararında “DH'nun devletlerin yargı bağımsızlığı konusundaki düzenlemelerini ihlâl eden mahkeme kararları DH'na aykırıdır. DH'na aykırı mahkeme kararlarını tanıma yasağı DH'nun genel ilkesidir; bu ilke GG 25.madde 1.fıkra ile Alman hukukuna transforme edilmiştir. Bu nedenle devletlerin yargı bağımsızlığı konusundaki DH normlarını ihlâl eden yabancı mahkeme kararlarının tanınmasından kaçınılmalıdır” şeklinde yapmış olduğu saptama her hukuk ihlâlinin verilen kararın tanınmaması sonucunu doğurmayacağına ilişkin söz konusu nüansın mahkeme tarafından dikkate alınmadığını göstermektedir.

Her hukuk ihlâli otomatik olarak Alman hukuk usul kanununun §328 yahut GG 25.madde hükmüne göre ordre public ihlâli oluşturmamaktadır. Bunun dışında hangi durumlarda yabancı mahkeme kararları ile devletlerin yargı bağımsızlığının ihlâl edilmiş kabul edileceği konusu da tartışılmalıdır. DH'da egemenlik tasarrufu niteliği taşıyan devlet tasarruflarına karşı dava açılmayacağına ilişkin bir genel hukuk ilkesi bulunmamaktadır.

I. Yargı Bağımsızlığı Konusunda Ortaya Çıkan Gelişmeler

I.Dünya savaşına kadar devletlerin uygulaması açık olarak devletlere gerek egemenlik tasarrufları için, gerekse egemenlik dışı tasarrufları için sınırsız olarak bağımsızlık verilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla devletlerin bağımsızlığı daralmaya başlamıştır⁹. Ulusal mahkemelerin kararları, DH anlaşmaları, Milletler Cemiyeti'nin ve BM'in kodifikasyon çalışmaları, sivil toplum örgütlerinin ve DH literatürü çalışmaları bir zamanlar sınırsız geçerli olan devletlerin bağımsızlığı anlayışının değişmesine, diğer bir ifade ile devlet bağımsızlığının artık DH teamül kuralı olarak görülemeyeceği bir anlayışın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Alman Anayasa Mahkemesi bu çerçevede sadece ulusal mahkemelerin görüş değiştirmesinden, kodifikasyon çalışmalarından ve literatür çalışmalarından değil, aynı zamanda bu konudaki irade uzlaşısından etkilenmiştir. Federal Anayasa Mahkemesi

⁸ Ulrich v.Schönfeld, Die Immunität ausländischer Staaten vor deutschen Gerichten, bknz.: NJW 1986, s.2980 vd.

⁹ BVerfGE, 30.05.1963, E 16, 27 vd.

egemenlik tasarrufları bakımından bağımsızlığı vurgularken, egemenlik tasarruflarının dışında kalan devletin özel kişi gibi iş ilişkileri kurduğu alanlardaki tasarruflar bakımından bağımsızlığı kabul etmemiştir. Egemenlik tasarrufları ve egemenlik tasarrufları dışında kalan tasarruflar arasındaki fark her zaman tam olarak açık olmasa da, egemenlik tasarrufları bakımından bağımsızlık konusunda bir konsensusun oluştuğu görülmektedir¹⁰.

İsviçre Federal Mahkemesi 1918'de, Floransa Temyiz Mahkemesinin 1886'da sadece egemenlik tasarruflarıyla sınırlı bağımsızlığı kabul etmesi ertesinde egemenlik tasarruflarına ilişkin olarak bağımsızlık kararı vermiştir. BM Genel Kurulu'nun 2.12.2004 tarihli resolusyonu ile kabul edilen BM Devletlerin Dokunulmazlığı Konvansiyonu uluslararası hukuk komisyonunun 1970'li yılların sonundan itibaren yaptığı çalışmalara istinat etmektedir. Devletlerin dokunulmazlığı konvansiyonun 10.maddesi açık bir şekilde devletlerin dokunulmazlığını egemenlik tasarruflarıyla sınırlamıştır. Sınırlı dokunulmazlık anlayışının ulusal kanunlarda da benimsendiği görülmektedir¹¹.

6
Uluslararası teamül hukukundaki dokunulmazlık anlayışında gelişmenin devam ettiği görülmektedir. Egemenlik tasarruflarının da tam bir dokunulmazlıktan istifade etmesi ve yargısal iddialardan masun kalması söz konusu olamamaktadır. Bu bir taraftan egemenlik ve egemenlik tasarruflarının dokunulmazlığı anlayışının değişikliğe uğramasının, diğer taraftan da insan hakları korumasında hızlı gelişme paralelinde bireyin DH'da sahip olduğu rolün önem kazanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Avrupa devletler sistemi sınırları belirlenmiş ülkesel alanlarda egemenlik yetkilerinin kullanılmasına inşa edilmiştir. Bu model günümüzdeki ulusal devletler için de geçerlidir. Uluslararası ticari faaliyetlerin hızlanması ve coğrafi olarak gelişmesi sonucu ulusal sınırların fiilen rolü kalmamıştır. Ulusal devleti belirleyen bir prensip olarak ülkesellik prensibi bireylere etkin bir koruma sağlayamaması nedeniyle meşruiyet gücünü kaybetmektedir. Küresel ekonomi bireyler ve kaynaklar üzerinde devlet kontrolünü erozyona uğrattığı gibi, ulusal egemenlik alanının demokratik ve sosyal devlet anlamında yönetim koşullarını da empoze etmektedir. Ulusal yetki ve düzenleme tekelinin ifadesi olarak devlet

¹⁰ Jörg Paul Müller/Luzius Wildhaber, Praxis des Völkerrechts, 2001, s.444 vd.

¹¹ Jürgen Bröhmer, State Immunity and the Violation of Human Rights, 1997, s.137

egemenliği küreselleşme çağında sadece bölgesel entegrasyonlar ve devletler birliği çerçevesinde korunabilmektedir. Ulusal egemenliğin erozyonu ulusal egemenliği daha hızlı bir şekilde erozyona uğratan supranasyonal kurumlara egemenlik yetkilerinin delege edilmesi ile telafi edilmeye çalışılmaktadır. Egemenliğin ve ulusallığın kaybı süreci sadece küreselleşmenin ve ekonomik dinamizmin bir sonucu olarak görülmemelidir. Küreselleşmenin bir değer boyutu olarak insan haklarının DH üzerinden korunması ile bireyin önem kazanmasının da bu çerçevede göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Uluslararası insan hakları koruması 20.yüzyılın sonunda çağdaş DH'nun dinamik gelişme örneklerinden birini oluşturmaktadır. İç işlerinde ve dış işlerinde egemen olan ulusal devlet ikinci dünya savaşı tecrübesinin gösterdiği gibi birey haklarının geleneksel garantörü olarak başarısız olmuştur. Ulusal devlet ne totaliter yönetimleri önleyebilmiştir, ne de iki dünya savaşını önleyebilmiştir. 1945'de BM'in kurulması bu nedenle bir dönemeç oluşturmaktadır¹². Heterojen hukuk düzenlerini hukuken homojen hale getirme iddiası ile kendi parametrelerini empoze eden uluslararası düzen küreselleşmiştir. Ekonomik ve siyasi küreselleşme dünya çapında bir sistem içinde entegre olmayı ve bütün her yerde tüm insanlara homojen olarak aynı insan hakları koruması sağlamayı hedeflemektedir. AİHM'nin uluslararası ceza mahkemesinin ve kimi uluslararası mahkemelerin, örneğin eski Yugoslavya için bir mahkemenin kurulması bireyleri obje olmaktan çıkarıp devlet karşısında yer alan süje statüsüne yükseltmiştir; bu gelişmeleri devletler önemli egemenlik kayıplarıyla ödemek durumunda kalmıştır. Söz konusu yavaş, ancak durdurulamaz egemenlik kaybı sürecinde devletlerin dokunulmazlık iddiaları uluslararası ekonomik ilişkiler yararına sınırlanmıştır. Devletlerin egemenlik tasarrufları bakımından kabul edilen dokunulmazlık yaklaşımının 1970'li yıllardan itibaren başka bir boyut çerçevesinde yeniden tartışılmaya başlandığı görülmektedir.

II. Yargı Bağışıklığından Feragat

Devletlerin yargı bağışıklığından açık yahut zımnen feragat etmesi mümkündür. Bu durum gerek devletlerin bağışıklığı konusundaki Avrupa anlaşmasında, gerekse FSIA §1605(a)(1)'de öngörülmüştür. Akademik dünyada dava edilen devletlerin yargı bağışıklığından feragat

¹² Eibe Riedel, Der internationale Menschenrechtsschutz. Eine Einführung, bknz.: Bundeszentrale für politische Bildung (Hrsg.), Menschenrechte, Dokumente und Deklarationen, 2004, s.11 vd.

etmesi tartışma konusu olmamıştır¹³. Zımnî feragatin kanıtlanması dava edilen devletin davranışından ipucu elde edilemediği takdirde oldukça zordur¹⁴.

DH'nun ius cogens karakterli normlarının ihlâli devletlerin "domain reservé" alanında kabul edilmemektedir¹⁵. Benzer tartışmalar Augusto Pinochet'nin iadesi çerçevesinde de gündeme gelmiştir. İngiliz Lordlar Kamarası yargıçları Pinochet'in başkanlık görevi esnasında işlediği suçlar nedeniyle yapılan yargılamada ileri sürdüğü dokunulmazlık iddiasını Nazi zulmüne maruz kalan Amerikan vatandaşı Hugo Princz'in Amerika'da Almanya aleyhine açtığı dava çerçevesinde US Appeals Court'un yargıçlarından Wald'ın görüşünde yer alan gerekçelere istinaden reddetmiştir¹⁶. İşkence, insanların kaybolması, illegal öldürme devlet başkanlarının görevi tanımı içinde yer almamaktadır. Bu suçlar egemenlik tasarrufu çerçevesinde işlenmemiştir; tamamen tersine egemenlik tasarruflarına ters düşmektedir. İnsan hakları ihlâli oluşturulan bu suçlar için dokunulmazlık tanınması insan hakları sözleşmelerinde, La Haye ve Cenevre sözleşmelerinde yer alan insan haklarını koruma taahhüdüne ters düşer. İşkenceyi yasaklayan sözleşme tarafı devletlerin sözleşmeye taraf olurken yaptıkları açık dokunulmazlık feragati ışığında yargıç Lord Saville aynı sonucu kabul etmiştir. Yargıç Lord Phillips ve Millet ise işkenceyi yasaklayan sözleşme hükümleri ve yargı bağımsızlığı arasındaki tenakuzu işkence yasağı sözleşmesinin 5.madde, II.fıkrası ve 7.madde, I.fıkraya atfen çözmüştür. Bu hükümler işkencecinin ya mahkemede yargılanmasını, ya da iade edilmesini öngörmektedir. Uluslararası suçlar için ceza hukukunda dokunulmazlık söz konusu olamaz; bu suçlar söz konusu olduğunda dokunulmazlık iddiası yapılamaz¹⁷.

¹³ Alfred Verdross/Bruno Simma, Universelles Völkerrecht – Theorie und Praxis, 1984, s.770

¹⁴ Federal Almanya'nın devletlerin yargı bağımsızlığına istinat etmesine rağmen Livadeja Kaza Mahkemesi'nin DH'nun emredici normlarını ihlâl eden bir devletin "exterritorialite prensibine istinat etmesi mümkün değildir" şeklinde bir karar vermesi yargı bağımsızlığı iddiasının mahkeme tarafından kabul edilmediğini ortaya koymuştur; Federal Almanya/İtalya Cumhuriyeti, Case No. 2008/44, 23.Aralık 2008; Stefan Kirchner, Compensation and Immunity: Germany v. Italy at the ICJ, bkz.: Jurist Forum, 09.01.2009

¹⁵ Hans-Peter Folz, Staatenimmunität und Kriegsfolgen am Beispiel des Falles Distomo: Zum Umgang mit ius cogens, bkz.: ZaöRV 2006, 477

¹⁶ Mathias Reimann, A Human Rights Exception to Sovereign Immunity: Some Thoughts on Princz v. Federal Republic of Germany, bkz.: Michigan Journal of International Law 16, 1995, s.403 vd.

¹⁷ The Weekly Law Reports 1999, s.827 vd.

Bütün bu farklı mülâhazaların ceza hukuku dokunulmazlığına ilişkin olduğu görülmektedir. Bu suçların doğuracağı hukuki sorumluluk bakımından da aynı temel mülâhazaların esas alınması mümkündür. DH'daki yeni gelişmeler sonucu insan haklarının kazandığı önemle birlikte devletlere taraf olacakları anlaşmalar çerçevesinde insan hakları ihlallerini cezalandırma veya insan hakları ihlâli mağdurlarına tazminat ödeme mükellefiyeti getirilmektedir. Devlet egemenliğinin korunmasından beklenen çıkarların, insan haklarının korunması ve mağdurların çıkarlarının önüne geçmemesi hedeflenmektedir. Prinz davası davada verilen karar ötesinde ilginç sonuçlar doğurmuştur. Federal Almanya ABD ile şimdiye dek tazminat almamış ABD vatandaşlarına ödenmek üzere 2.1 milyon dolar tahsis edilmesini öngören bir anlaşma yapmıştır¹⁸. Aynı şekilde Amerikan Kongresinde FSIA'da (Federal Sovereign Immunities Act) yapılan değişiklikle hukuk dışı tasarruflar nedeniyle yeni bir dokunulmazlık istisnası düzenlemesi kabul edilmiştir. Bu tablo Amerikan hukuk uygulamasında da *acta iure gestionis* ve *acta iure imperii* arasında suç mağduru bireylerin hukuki teminatı çerçevesinde fark yapıldığını ve *iure imperii* bakımından mutlak dokunulmazlık koruması kabul edilmediğini ortaya koymaktadır. Mahkemede ters yönde ilân edilen açık iradeye rağmen *ius cogens* karakterli normların ağır ihlâli durumunda *zımni feragatten* söz etmenin gerekli olup olmadığı tartışma konusu oluşturmuştur.

III. İnsan Hakları İhlalleri Çerçevesinde Yargı Bağışıklığına İstinat Edilmesi

İnsan hakları ihlâli oluşturan suçlar çerçevesinde hakkın kötüye kullanılarak egemenliğe istinat edilmesi hak kaybına yol açmaktadır. Viyana anlaşmalar hukuku sözleşmenin ilgili 60.maddesinde hak kaybından söz edilmese de, hak kaybı DH'da anlaşmalar hukukuna yabancı bir müessese değildir. İki taraflı anlaşmanın taraflarından birinin anlaşmayı ağır şekilde ihlâl etmesi durumunda bu ihlâl anlaşmanın sona erdirilme, kısmen veya tamamen askıya alınma nedeni olarak ileri sürülebilir¹⁹. Ulusal hukuk düzenlerinde de ağır anlaşma ihlalleri anlaşmadan doğan hakların ortadan kalkması sonucunu doğurmaktadır. Hak kaybı DH anlaşmalar hukuku veya DH teamül hukuku müessesesi

¹⁸ bknz.: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 21.09.1995, s.7

¹⁹ Juliane Kokott, Missbrauch und Verwirkung von Souveränitätsrechten bei gravierenden Völkerrechtsverstößen, bknz.: Ulrich Beyerlin (Hrsg.), Recht zwischen Umbruch und Bewahrung, Festschrift für Rudolf Bernhardt, 1999, s.135 vd.

olarak geçerli olmasa da, bir başka normla yasaklanan eylemin yapılmasına bağlandığı nispette Uluslararası Adalet Divanı statüsü 38.madde muvacehesinde genel hukuk ilkesi karakteri taşımaktadır. Hak kaybına akraba müesseseler olarak DH'da hakkın kötüye kullanılması, iyi niyetin ve hüsnüniyete güvenin ihlâli de aynı sonuçları doğurmaktadır. Hak kaybı hak sahibinin davranışına bağlı olarak devletlerin tasarruf edebildiği haklar bakımından söz konusu olduğu için ius cogens veya orga omnes normların bu müesseseden etkilenmesi olanaksızdır²⁰. Ius cogens veya erga omnes karakterli haklar bakımından devletlerin dokunulmazlığı iddia edilemez. Emredici DH normlarının ihlâlleri, örneğin uluslararası suçlar ve ağır insan hakları ihlâlleri egemenlik haklarının kaybına yol açar.

Ius cogens normların ihlâli DH anlaşmalarının hükümsüzlüğüne yol açar. Ius cogens normları ihlâl eden devlet bu çerçevede bir hak iddiasında bulunamaz. Ius cogens normların ihlâli uluslararası suç teşkil etmektedir. Bu ihlâller repressalie önlemleri alınmasını haklı kılar. Bu durumlarda DH'na aykırı reaksiyonlar caiz olduğu nispette başka devletlerin mahkemelerinde dava açılması da olağan kabul edilmektedir. Ius cogens karakterli insan hakları ihlâli yapan devlet mahkeme önünde dokunulmazlık iddiasında bulunamaz²¹.

İtalyan Yüksek Temyiz Mahkemesi Luigi-Ferrini - Federal Almanya davasında²² ius cogens normların ihlâli ile dokunulmazlık iddiasının bağdaşmadığını kabul etmiştir. Böyle bir iddianın kabulü uluslararası camia için hayati öneme sahip değerlerin korunmasına ilişkin prensip ve normların ihlâline neden olur. Normlar arasındaki çatışma yüksek hiyerarşiye sahip norm lehine çözülecektir. Bu çerçevede insan haklarına saygının uluslararası düzenin temel prensiplerinden biri olduğunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. İnsan haklarının özü günümüzde ius cogens karakterli DH normları olarak kabul edilirken dokunulmazlık uluslararası teamül hukukunun bir parçası olarak dahi kabul

²⁰ bu örneklere kuvvet kullanma yasağı dahil değildir, bkzn.: [Christian Tomuschat](#), Gewalt und Gewaltverbot als Bestimmungsfaktoren der Weltordnung, bkzn.: Europa-Archiv (EA), 36 (1981), s.325 vd.

²¹ [Juliane Kokott](#), Missbrauch und Verwirkung von Souveränitätsrechten bei gravierenden Völkerrechtsverstößen, bkzn.: [Ulrich Beyerlin](#) (Hrsg.), Recht zwischen Umbruch und Bewahrung, Festschrift für Rudolf Bernhardt, 1999, s.135 vd.

²² 6 Kasım 2003 tarih, 5055-04 nolu karar, yayın tarihi 30 Mayıs 2004, Az 11130/02

edilmemektedir. İnsan hakları ve dokunulmazlık iddiasının çatışmasında insan haklarına öncelik verilecektir²³.

Uluslararası teamül hukukunda genel olarak kanıtları bulunmamakla beraber zımnî dokunulmazlık feragati yahut ağır insan hakları ihlalleri ile ortaya çıkan hak kaybı egemenlik tasarrufları bakımından geçerli olan dokunulmazlık istisnalarını genişletmektedir. Birçok mahkeme kararında bu uygulama görülmektedir. Bu durum uluslararası teamül hukukunda bundan böyle devletlerin egemenlik tasarrufları çerçevesinde sınırsız bir dokunulmazlığın yer almadığını göstermektedir.

Bu tür hak kayıpları ihlâl edilen normların ius cogens karakterine istinat ettirilmekle beraber, devletlerin dokunulmazlığına ilişkin BM Konvansiyonunun hazırlık çalışmalarında ius cogens normların ihlallerinin devletlerin dokunulmazlığı üzerinde doğuracağı etkiler ele alınmamıştır. Bunun sonucu olarak da Konvansiyonda ius cogens karakterli normların ihlalleri ve devletlerin dokunulmazlığının sınırlanması konusundan söz edilmemektedir²⁴. Son yıllarda Federal Alman Mahkemeleri yanısıra House of Lords ve Supreme Court Ontario²⁵ ius cogens normların ihlâli durumlarında devletlerin yargı bağışıklığını reddeden kararlar vermiştir.

Distomo davaları çerçevesinde acta iure imperii tasarruflar bakımından önemli istisnalardan biri de dokunulmazlığı sınırlayan düzenlemenin²⁶ yasama tasarrufunda yer alması ile gündeme gelmektedir. Bu istisnaya Letelier-Şili Cumhuriyeti davasında Colombia District Court büyük önem vermiştir²⁷. 1976'da Şili eski dışişleri bakanı Orlando Letelier ve Amerika'lı asistanı Ronni Moffitt Washington'da suikast sonucu (otomobile konulan bomba) öldürülmüştür. Yoğun araştırmalar suikastın ya Şili gizli haber örgütü başkanı General Manuel Contreras, ya da askeri cunta şefi General Augusto Pinochet tarafından verilen emirle gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Her iki kurbanın yakınları 1978'de Şili aleyhine U.S.District Court des District of Colombia'da dava açmıştır.

²³ Matthias Reimann, A Human Rights Exception to Sovereign Immunity: Some thoughts on Prinz v. Federal Republic of Germany, bknz.: Michigan Journal of International Law 16, 1995, s.407).

²⁴ Andrea Gattini, War Crimes and State Immunity in the Ferrini Decision, Journal of International Criminal Justice 2009, 235 vd.

²⁵ bknz.: Gibran van Ert, Canadian Cases in Public International Law, Canadian Yearbook of International Law 2004, s.604 vd.

²⁶ örneğin FSIA §1605(a)(5)'de

²⁷ bknz.: ILR (1982),378

Şili, suikasta katıldığını reddetmekle beraber, siyasi bir suikastın egemenlik tasarrufu olarak dokunulmazlık doktrininin dar yorumu ışığında devletlerin dokunulmazlığı alanına girdiğini ileri sürerek davaya katılmaktan imtina etmiştir. District Court Şili'nin itirazını reddederek, FSIA §1605(a)(5)'e istinaden Şili'nin gıyabında karar vermiştir. Mahkeme dokunulmazlık istisnası çerçevesinde egemenlik tasarrufları ile özel hukuk tasarrufları arasında bir ayırım yapmaksızın ve yabancı ülkede gerçekleştirilen siyasi suikastlar için bir istisna kabul etmeksizin, Şili Cumhuriyeti'ni 5 milyon Amerikan Doları tazminat ödemeye mahkûm etmiştir²⁸. Taiwan'lı muhalif Henry Liu'nun Çin ajanı tarafından Amerikan topraklarında öldürülmesi nedeniyle açılan davada²⁹ Amerikan temyiz mahkemesi kendisini yetkili kabul etmiştir. Bu davada egemenlik tasarrufları nedeniyle §1605(a)(5) muvacehesinde bağımsızlık istisnası kabul edilmiştir.

IV. İstisna Düzenlemelerinin Kapsamı ve Yapısı

İstisna düzenlemelerinin somut durumda nasıl uygulanacağını açık olmaması ve bu çerçevede evrensel bir düzenlemenin bulunmaması bağımsızlık istisnasına itiraz yapılmasına neden olmaktadır. Bu itirazın ulusal ve uluslararası sayısız düzenleme örneklerinin bulunduğu dikkate alınırca kabul edilmesi mümkün değildir. Suçla ilgili istisnanın somut durumda uygulanması zor olabilir; ancak hükmün lafzının ve amacının açık olduğu şüphe götürmemektedir. Bu gelişmenin başlangıcı 1972 tarihli Devletlerin Bağımsızlığı Hakkındaki Sözleşme ile olmuştur. Sözleşmenin 11.maddesi *acta iure gestionis* ve *acta iure imperii* arasındaki geleneksel ayırmadan saparak bunun yerine ülkesellik prensibini kabul etmiştir. Zarar veren olayın dava açılan devletin ülkesinde gerçekleşmesi ve zarar verenin ülkede bulunması durumunda bağımsızlık iddiası kabul edilmemektedir³⁰; sözleşme 11.06.1976'da Belçika, Avusturya, Kıbrıs Cumhuriyetinin onaylaması ertesinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme daha sonra Federal Almanya, İngiltere, Lüksemburg, Hollanda ve İsviçre tarafından onaylanmıştır. Kanada, Singapur gibi Immunity Act 1979'u kendine esas almıştır³¹; Güney Afrika'nın 1981 tarihli Foreign States Immunities Act'i; Avustralya'nın 1985 tarihli Foreign States Immunities Act'i ve İngiltere'nin 1978 tarihli

²⁸ Letelier – Şili Cumhuriyeti, 502 F.Supp.259 (D.D.C. 1980)

²⁹ Liu-Peoples of China, 642 F.Supp, 297 (N.D.Cal. 1986)

³⁰ BGBl 1990 II, 35

³¹ Act to provide for state immunity in Canadian Courts, ILM 1982, 798 vd.

Sovereign Immunity Act'i (§5) aynı paralelde düzenlemeler içermektedir. Bu yaklaşımın suç teşkil eden eylemler bakımından bağımsızlık istisnasının kabul edildiği değişik uluslararası anlaşma tasarılarında benimsendiği görülmektedir.

Amerikan devletleri teşkilatının Inter-American Judicial Committee'si 1983'te dokunulmazlıkla ilgili bir Konvansiyon tasarısı hazırlamıştır. Tasarının 6.maddesi (e)-bendi suç teşkil eden eylemler çerçevesinde dokunulmazlık iddiasını reddetmektedir. BM Genel Kurulu tarafından 2004'te kabul edilen dokunulmazlık konvansiyonunun 12.maddesinde aynı yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Ortaya çıkan bu tablo yavaş yavaş uluslararası teamül hukukunda *acta iure imperii* tasarruflar bakımından dokunulmazlığın sınırlandırıldığı ve bu şekilde *acta iure gestionis* ve *iure imperii* arasında dokunulmazlık bakımından yapılan ayırımın kesin olarak ortadan kalktığı görülmektedir. Dokunulmazlık konusunu uluslararası teamül hukukunda geçerli istisnaya istinaden ele alan Areopag kararı³² Avrupa Dokunulmazlık Sözleşmesinde, sayısız ulusal kanunda ve uluslararası sözleşme metninde etkisini göstererek, hukuken kabul gördüğünü kanıtlamıştır.

V. İstisna Kaydı – Savaş Suçları

Bu sonucun Distomo suçlarına da uygulanıp uygulanamayacağı kanunların ve uluslararası anlaşma taslaklarının yorumları ışığında tereddüt yaratmaktadır. Avrupa Konseyinin, Judiciary Committees des US Kongresses veya ILC'nin resmi yorumları ağırlıklı olarak otomobil, tren (karayolu, demiryolu) veya suyollarında yaşanan ve sigorta ile telafi edilen kazalarla ilgilidir. Dokunulmazlığın sınırlandırılması bu olaylarda sigorta rizikosunun azaltılmasına matuftur. Institut de Droit International için tasarımı hazırlayan (Basel tasarısı) I.Brownlie, Letelier davasına atfen suç nedeniyle dokunulmazlığa getirilen istisnanın suçun kasten işlenmesi durumunda söz konusu olabileceğine işaret etmiştir³³. Judiciary Committee'nin §1605(a)(5)'e ilişkin yorumu bu görüşü desteklememektedir³⁴. Şili Cumhuriyeti dokunulmazlık itirazını gerekçelendirme çerçevesinde Judiciary Committee'nin görüşüne istinat

³² Prefecture of Voioitia – Federal Republic of Germany, Case no. 11/2000; bkzn.: The American Journal of International Law 2001, Vol.95, s.198

³³ Ian Brownlie, Contemporary Problems Concerning the jurisdictional Immunities of States - Definitive Report and Draft Set of Resolutions, bkzn.: Annuaire de l'Institut de Droit International, Vol.62ği, 1987, s.81

³⁴ Letelier – Republic of Chile, 502 F.Supp.259 (D.D.C. 1980)

etmiştir. Ancak mahkeme istisnânın sadece trafik kazaları ve benzer haksız eylemlerle sınırlı olduğu yolunda yapılan itirazı reddetmiştir. Devlet görevlilerinin kusurlu araba kullanmaları durumunda dokunulmazlığa istinat edememelerine karşılık, arabayı suikastta kullanmaları halinde dokunulmazlığa istinat edebilmeleri yaklaşımının kabul edilmesi mümkün değildir. Yapılan yorumların ağırlıklı olarak kazalara ilişkin olması devlet görevlilerinin kasten suç işlemelerinin mutlak olarak istisnai bir durum olduğu sonucunu doğurmamaktadır. Gizli haber alma yahut polis faaliyetleri ile böyle bir durum ortaya çıktığı takdirde devletin kendisini dokunulmazlık iddiası ile sorumluluktan kurtarması mümkün değildir. Bireylerin trafik kazalarından korunma gereksinimi suikastlardan veya işkenceden korunma gereksinimine nazaran daha çok değildir.

İstisna düzenlemenin uygulanması Avrupa Bağımsızlık Anlaşmasınının 31.madde ile de engellenemez. Madde hükmü ışığında söz konusu olan durum bir düşman ülkenin savaş eylemleriyle işgali olmayıp, silahlı güçlerin anlaşma tarafı bir başka devletin ülkesinde bulunmasıdır. Madde hükmü ile bilateral yahut multilateral anlaşmalar çerçevesinde ülkede bulunan (örneğin NATO veya AB) dost silahlı kuvvet mensuplarının tasarrufları bakımından yeniden dokunulmazlık ayrıcalığının sağlanması hedeflenmektedir. Düzenleme diplomatik dokunulmazlığı askeri personele de teşmil etmektedir. Madde hükmünün dokunulmazlığı sadece devletlerin savaş çerçevesindeki ilişkileri bakımından değil, barış çerçevesindeki ilişkileri bakımından düzenlediğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Benzer bir dokunulmazlık düzenlemesi 1978 tarihli İngiliz SIA'nın §16'sında yer almaktadır. İlgili hüküm barış zamanında İngiltere'nin onayı ile ziyaret, eğitim, ortak manevra nedenleriyle İngiliz topraklarında bulunan yabancı devlet silahlı kuvvet mensuplarının bağımsızlığını düzenlemektedir. Bir diğer benzer düzenleme Singapur State Immunity Act'in §19(2)'de yer almaktadır. Kanada topraklarında bulunan yabancı silahlı kuvvet mensupları istisna öngörülmediği nispette diplomatik ve konsolosluk personeli ile ilgili State Immunity Act'in §15 muvacehesinde dokunulmazlıktan yararlanmaktadır. Savaş esnasındaki yahut savaş sonrasındaki dokunulmazlık konusu hakkında bu kanunlardaki düzenlemeler Distomo konusunda olduğu gibi ipucu vermemektedir. Bu nedenle de bu düzenlemelerin savaş suçları çerçevesinde dokunulmazlık

istisnasına karşı bir istisna oluşturma yeterliliğine sahip olduklarını söylemek mümkün değildir.

Manevra ve konuşlanma gibi askeri operasyonlar şüphesiz egemenlik tasarruflarıdır. Bu durum normal savaş eylemleri veya işgal gerekleri ile açıklanmayan katliam gibi ölçü dışı eylemler için de geçerlidir³⁵. Egemenlik tasarrufları bakımından geleneksel dokunulmazlık prensibinden hareket edildiği takdirde savaş suçları bakımından da dokunulmazlık iddiası yapılması söz konusu olacaktır. Egemenlik tasarruflarının tüm alanlarında istenmeyen bu sonucu düzeltmek için dokunulmazlığı ortadan kaldıran istisnalar oluşturulmuştur. Öngörülen dokunulmazlık istisnaları diplomatların ve konsoloslukların dokunulmazlığını kapsamamaktadır. Dokunulmazlık düzenlemeleri ile yabancı silahlı kuvvet mensupları ev sahibi devletin onayı ile diplomatik personele eşit kılınmaktadır. Diplomatik personelin durumu hiçbir şekilde yabancı bir ülkede bulunan işgal güçleriyle karşılaştırılmaz. Bu nedenle de diplomatların ve işgal kuvveti mensuplarının yargı organları nezdinde istifade ettikleri dokunulmazlığın birbirleriyle karıştırılmaması gerekmektedir. Ülkede konuşlanan yabancı askeri kuvvet mensupları bakımından dokunulmazlık istisnalarına karşı korunma sadece ev sahibi ülkenin onayı ile söz konusu olabilir. Savaş suçlarının dokunulmazlık istisnalarından korunması ancak düzenlemenin lâfzında ortaya konulan açık iradeye istinat edebilir.

VI. Savaş Suçları ve Savaş Tahribatı Arasındaki Fark

Savaş suçları nedeniyle yapılan tazminat iddiaları çerçevesinde J.Bröhmer belirli kişileri ilgilendiren insan hakları ihlalleri ile halkı hedef alan insan hakları ihlalleri arasında ayırım yapmaktadır³⁶. Kimlikleri belirli kişileri hedef alan insan hakları ihlâlinde, devlet ve birey arasında doğrudan bir ilişki söz konusu iken, savaş durumunda uyumsuzluk iki devlet arasında olmakla beraber sonuçlar kural olarak bireyler üzerinde doğmaktadır. Savaş esnasında uluslararası hukuk ihlâli bireylere değil düşman devlete yöneliktir. Buna karşılık siyasi karşıtların öldürülmesi, işkenceye maruz bırakılması veya sivil halkın Distomo'da olduğu gibi misilleme olarak yok edilmesi bireylere yöneliktir eylemlerdir. İlk örnekte birey haklarının ihlali, egemenlik haklarının ihlâlinin bir

³⁵ Jörn Axel Kämmerer, Kriegsrepressalie oder Kriegsverbrechen? Zur rechtlichen Beurteilung der Massenexekutionen von Zivilisten durch die deutsche Besatzungsmacht im zweiten Weltkrieg, bkz.: Archiv des Völkerrecht, 37, 1999, s.283 vd.

³⁶ Jürgen Bröhmer, State Immunity and the Violation of Human Rights, 1997, s.204 vd.

yansımalarıdır. İkinci örnekte ise tersine egemenlik haklarının ihlâli birey hakları ihlâlinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

La Haye ve Cenevre insani DH Konvansiyonları da bu ayrımı yaparak konvansiyon sınırları içindeki normal savaş eylemlerini yaptırma bağlamazken, savaş suçu teşkil eden Konvansiyon ihlâlleri bakımından tazminat yükümlülüğü öngörmektedir³⁷. Bröhmer devletlerin dokunulmazlığını devletler arasında cereyan eden savaş eylemleri bakımından geçerli kabul ederken, bireyleri hedef alan ağır insan hakları bakımından kabul etmemektedir. Bireylerin hukuki teminatı herhalukârda devlet egemenliğine nazaran önceliğe sahiptir. Savaş tahribatından doğan bireysel taleplere karşı devletlerin dokunulmazlıkları korunmaktadır. Bu tür iddialar savaşan taraflar arasında savaş ertesinde yapılan tazminat anlaşmalarında düzenlenmektedir. Bir katliamın söz konusu olması durumunda ise genel savaş tahribatından farklı olarak belirli insanları hedef alan savaş suçu işlenmektedir.

II.Dünya savaşı esnasında işgal edilen Yunanistan'da savaş eylemleri büyük ölçüde gerilla savaşı olarak cereyan etmiştir. Bu savaş eylemlerine karşı savunmasız bireylere karşı yapılan misilleme eylemleri (katliam) belirli bireylere yönelik savaş suçu oluşturmaktadır. Bu tür ağır savaş suçları nedeniyle bireylerin tazminat iddialarına karşı yapılan dokunulmazlık itirazının bir önceliği bulunmamaktadır. Areopag kararında normal savaş eylemleri ve savaşta işlenen savaş suçları arasındaki farka işaret edilmiştir. Devletler arasında yapılan anlaşmalarla normal savaş eylemleri nedeniyle doğan tazminat talepleri düzenlenmektedir ve bu çerçevede devletlere dokunulmazlık tanınmaktadır. Buna karşılık çerçevesinde belli kişilerle sınırlı olarak, belli yerlerde, savaş eylemlerine doğrudan katılma veya destek vermeden bağımsız olarak işlenen insanlığa karşı işlenen suçlar bakımından dokunulmazlık reddedilmektedir.

Federal Alman Anayasa Mahkemesi bir eski kararında³⁸ devlet tasarrufunun hukuki tabiatına göre, diğer bir ifade ile tasarrufun egemenlik tasarrufu yahut egemenlik dışı bir tasarruf teşkil edip etmediği esastan hareketle dokunulmazlık iddiasını karara bağlama yetkisinin ilgili devlete ait olduğunu hükme bağlamıştır. Anayasa mahkemesi daha

³⁷ La Haye Kara Savaşı Kuralları, md.3; 1977 tarihli Cenevre Konvansiyonun ek 1 nolu protokolü 91.md.)

³⁸ BVerfGE 16, s.27vd.

sonraki bir kararında DH'nun sınırlarını esas alarak eski kararını düzeltmiştir. Buna göre devletler tarafından ağırlıklı olarak temsil edilen görüşe göre devletlerin yetki alanında mütalâa edilmeyen tasarruflar bakımından dokunulmazlık iddia edilemez³⁹ DH ölçüleri anayasa mahkemesinin kararını düzeltmesinde esas olmuştur.

³⁹ BVerfGE 46, s.342vd.

Kısaltmalar

AJIL	American Journal of International Law
AvR	Archiv des Völkerrechts
AWG	Außenwirtschaftsgesetz
Az.	Aktenzeichen
BGB	Bürgerliches Gesetzbuch
BGBI.	Bundesgesetzblatt
BGH	Bundesgerichtshof
BVerfGE	Bundesverfassungsgerichtsentscheidungen
CML Rev.	Common Market Law Review
CSIA	Canadian State Immunity Act
EA	Europa-Archiv
EGMR	Europäischer Gerichtshof für Menschenrechte
EuGVVO	Europäisches Gerichtsstands- und Vollstreckung "Verordnung
EJIL	European Journal of International Law
EPIL	Encyclopedia of Public International Law
EuGGVO	Verordnung über die gerichtliche Zuständigkeit und die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen
EuGVÜ	Europäisches Gerichtsstands- und Vollstreckungs- übereinkommen mit Luganer Übereinkommen und den Haager Übereinkommen über Zustellung und Beweisaufnahme (<i>Avrupa Mahkemelerin durumlarına ve kararların icrasına ilişkin Lugana ve tebligat ve delil tespitine ilişkin La Haye anlaşması</i>)
EuGGVVO	Europäisches Gerichtsstands- und Vollstreckung "Verordnung"?
EuR	Zeitschrift Europarecht
EuÜStI	Europäisches Übereinkommen über Staatenimmunität
FSIA	Foreign Sovereign Immunities Act
GG	Grundgesetz
HRLR	Human Rights Law Review

ICLQ	International & Comparative Law Quarterly
ILA	International Law Association
ILM	The American Society of International Law
ILR	International Law Reports
IPRAX	Praxis des internationalen Privat- und Verfahrensrechts
JZ	Juristen Zeitung
NJW	Neue Juristische Wochenschrift
OLG	Oberlandesgericht
RabelsZ	Rabelszeitschrift
RIW	Recht der Internationalen Wirtschaft
SIA	Sovereign Immunity Act
UKHL	United Kingdom House of Lords
ZaöRV	Zeitschrift für öffentliches Recht
ZPO	Zivilprozessordnung

Bibliyografya

- Eibe Riedel Der internationale Menschenrechtsschutz. Eine Einführung, bknz.: Bundeszentrale für politische Bildung (Hrsg.), Menschenrechte, Dokumente und Deklarationen, 2004
- Ian Brownlie Contemporary Problems Concerning the Jurisdictional Immunities of States - Definitive Reports and Draft Set of Resolutions. Bknz.: Annuaire de l'Institut de Droit International, Vo.62, 1987
- Jörn Axel Kämmerer Kriegsrepressalie oder Kriegsverbrechen? Zur rechtlichen Beurteilung der Massenexekutionen von Zivilisten durch deutsche Besatzungsmacht im zweiten Weltkrieg, AVR 37, 1999
- Juliane Kokott Missbrauch und Verwirkung von Souveränitätsrechten bei gravierenden Völkerrechtsverstößen, bknz.: Ulrich Beyerlin u.a. (Hrsg.), Recht zwischen Umbruch und Bewahrung, Festschrift für Rudolf Bernhardt, u.a.; 1995
- 20 Jürgen Bröhmer State Immunity and the Violation of Human Rights, 1977, s.137).
- Norman Peach Globalisierung und Völkerrecht, in Dialektik 1998/3
- Norman Paech Staatenimmunität und Kriegsverbrechen, Archiv des Völkerrechts, Bd. 47 (2009)
- Reinhold Geimer §328 ZPO, bknz.: Richard Zöllner (Hrsg.), Zivilprozessordnung, Köln
- Ulrich v.Schönfeld Die Immunität ausländischer Staaten vor deutschen Gerichten, bknz.: NJW 1986